

УРЫЦЫД

Гаворачы пра архітэктурную барока ў Лацінскай Амэрыцы, дасьледнікі звычайна звяртаюць увагу на ўплыў індзейскіх дакаляніяльных традыцыяў. Цяжкая фальклёрная плястыка ў бясконцы варыяцыях доўлідзтва XVII–XVIII стагодзьдзяў сапраўды часам выпадае з эўрапейскага кантэксту. Але невыпадкова мастацтва таго пэрыяду мае дакладнае азначэньне – «каляніяльны стыль». Перад архітэктурай у калёніях стаялі іншыя задачы, чым у Эўропе. Найперш яна павінна была сьцьвердзіць безумоўную перавагу новага парадку, адсюль і яе гіпэрбарочнасьць, і гіпэрхрысьціянскасьць. Эўрапейская хрысьціянская сэмантыка фармавала і плянавую структуру, і архітэктанічную лёгкіку бажніцаў. Гэтаксама, як і густы канкістадораў-трыюмфатараў вызначылі стыль палацаў. Эўрапейскасьць дамінуе бясспрэчна. Амэрыканскасьць выяўляецца хіба што ў апрацоўцы матэрыялаў, у саміх матэрыялах ды ў адпаведнасьці кліматычным умовам.

Сымбіёз хрысьціянскай культуры з формамі індзейскіх цывілізацыяў стаў магчымы толькі ў адным варыянце – на цыкляпічных падмурках Тэуаціуакана і Куска паўсталі касьцёлы й палаты захопнікаў. Гэтыя падмуркі і ёсьць найбольшым уплывам на каляніяльны стыль. Дзе тубыльцаў было меней, там іх уплыў быў роўны нулю. Ніякі захопнік не ідзе па культурныя ўплывы. Захопнік сам нясе сваё меркаваньне пра ўсё. Адваротная сувязь не патрабуецца... Веракрус, Картахэна, Маракайба – гэта аскепкі Ібэрыі, закінутыя праз акіян. Зрэшты, і ў Афрыцы, і ў Азіі калянізатары непакоіліся пра ўласны камфорт. Кожны хоча жыць у сваім доме, альбо – як у сваім. Экзыль хай будзе за дзвьярыма... Там, дзе нешта супрацьстаіць лёгкіцы акупанта, пачынаецца двубой. Двубой тым больш жорсткі, чым менш падобныя цывілізацыі, тым больш верагодны, калі ёсьць чаму супрацьстаяць.

У XVI стагодзьдзі Расеі давялося зьнішчыць цывілізацыю на Волзе, якая была працягам спадчыны Вялікай Булгарыі і захавалася пасля мангольскае навалы, мела глыбінныя традыцыі ўрбанізму і іслам з IX стагодзьдзя. Пасля захопу Казані ў 1552 годзе маскоўцы паклапаціліся пра поўнае вынішчэньне памятак яе мінуўшчыны, адных мячэтаў было спляжана звыш за сотню. Адчынілася брама ў Азію.

У выніку Расея непасрэдна дакранулася да ўсходняга мастацтва і архітэктуры, якія прыйшліся даспадобы заваёўнікам. Посьпехі на ўсходзе былі адзначаныя пабудовай у Маскве Пакроўскага сабору (Васіля Бажавольнага), у якім ад яснасьці бізантыйскіх першаўзораў не засталася ані знаку. Сам сабор як мэмарыял, дзе нутраная сакральная частка мае ўскоснае значэньне, аналягічны паводле функцыі маўзалеям Азіі. Такі акцэнт на вонкавае ўзьдзеяньне ў адрыве ад непасрэднай функцыі бажніцы стаў традыцыйным у Расеі. Невыпадкова сабор Спаса на Крыві ў Пецяярбурзе як манумэнт на месцы забойства цара нават праз тры стагодзьдзі будаваўся з аглядкаю на сабор Васіля Бажавольнага. Па сутнасьці, гэта мэмарыяльны маўзалеі.

Яшчэ да маскоўскага сабору, у 1532 годзе, на загад вялікага князя маскоўскага Васіля III была ўзьведзеная царква ў Каломенскім у гонар нараджэньня ягонага сына, будучага цара Івана IV (Жахлівага). Упершыню ва ўсходнім хрысьціянстве замест крыжова-купальнай бажніцы паўстала калёнападобная, цэнтрам якое стаў гіганцкі васьмерыковы барабан з шатром замест купала. Усходняя, апсыдная частка наагул нявызначаная, насуперак абавязковай традыцыі Бізантыі з VI стагодзьдзя. А ў гонар шлюбу Івана Жахлівага ў 1547 годзе была пастаўленая царква Іаана Прадцечы ў вёсцы Дзякава, і зноў не ў адпаведнасьці з патрабаваньнямі культу.

Эвалюцыя расейскага дойлідзтва ў XVI стагодзьдзі амаль канчаткова замяніла сакральны зьмест бажніцаў на мэмарыяльны. Прынесеныя з Волгі «цыбуліны» купалоў і шатры, што імітуюць ісламскія мінарэты, канчаткова склалі адметны кшталт

расейскае архітэктуры. Самі ж бажніцы (менавіта мураванья) выйшлі збольшага манумэнтамі ўлады. Прыгадаем Іосіфаўскі сабор у Магілёве, узьведзены адно ў гонар спатканьня Кацярыны II з імператарам Аўстра-Вугоршчыны Ёзэфам II! Каб тубыльцы памяталі...

Ад пачатку XVIII стагодзьдзя для культавай архітэктуры сталі неабавязковыя нават і ўласныя традыцыі. Петрапаўлаўскі сабор у Пецярбурзе (1712–1733) архітэктара Дамэніка Трэзыні цалкам ігнаруе ўсходнія каноны. Зрэшты, у яго не было сакральных мэтаў. Мэтаю пабудовы сабору стаў максымальна высокі залаты шпіц (на зайздрасьць «надменному соседу») і гадзіннік на званіцы. Невыпадкова ўжо ў XIX стагодзьдзі мураванья бажніцы не ўважаліся расейцамі за «свае». Дэмакрат Уладзімер Стасаў безапэляцыйна сьцьвярджаў: «...расейскі народ – гэта паводле натуры сваёй, паводле ўсіх звычак сваіх – народ цесьляроў, а не муралёў». Складанай для Расеі стала праблема стылістычнай, вобразнай неадпаведнасьці яе дойлідства вялікім стылям Эўропы, дзе агульнасьць веры і лёгікі палітычнае эвалюцыі абумовілі трансэўрапейскае «перацяканьне» формаў ужо з XIII ст. Спробы заходніх архітэктараў працаваць у Расеі дапятроўскае пары сканчаліся зазвычай драматычна... Адзінкі зь іх (А. Ф'яраванці, Б. Фразын) нават не памыкаліся перайначваць усходніх густаў. Той жа Бон Фразын пры першай нагодзе, калі яму было даручана пабудаваць у Себежы крэпасць, уцёк ад ваяводы Бутурліна ў Беларусь...

На працягу XVIII стагодзьдзя гэтая праблема несумяшчальнасьці была вырашаная праз канфлікт, за кошт паскоранай «эўрапеізацыі» сталіцы, празь якую Пецярбург стаўся заапаркам эўрапейскіх стыляў, безадносна да астатніх абшараў Эўразіі.

Цынізм «обрусителей» у Беларусі выявіўся і праз тое, што ў Пецярбургу нікога не бянтэжыла «няруската» краю. У мэтраполіі сьмяяліся з стараннасьці полацкага япіскапа Савы (колішняга шараговага вікарыя ў Маскве), які загадаў расьпілоўваць ногі Хрыста на ўніяцкіх укрыжаваньнях – у адрозьненьне

ад праваслаўных, прыбітых адным, а не двума цьвікамі. Пра гэта нават надрукавалі показку ў пецяярбурскім «Церковно-общественном вестнике»!

Пасьля ўключэньня Беларусі ў склад Расеі сытуацыя для расейцаў зусім зьмянілася. Часткай імперыі стаў край, які да таго належаў іншай цывілізацыі – памежнай з Захадам. Гэта адсюль у Расею імпартаваліся дасягненьні культуры й навукі, павевы палітычных і тэалягічных пераменаў. Іншыя ўрбаністычныя, рэлігійныя, мастацкія традыцыі не маглі ня рэзаць вока акупантам, занадта відавочнаю была мяжа «инородства».

Першае, што зрабіла Кацярына II, – выдала для новых земляў указ ад 16 жніўня 1772 году, у якім абяцала неабмежаваную свабоду ў публічным вызнаньні веры (ня толькі для хрысьціянаў). Здавалася, што сымбіёз ці, прынамсі, суіснаваньне цывілізацыяў забясьпечаныя. Але ў прыватнай перапісцы з Мэльхіёрам Грымам, нямецкім літаратарам, Кацярына пісала: «...ня толькі ў Полацку, а і ва ўсёй Літве справы ва ўсіх судах у XVII стагодзьдзі вяліся на рускай мове», «...цэрквы іх былі звычайна аўтаром на ўсход». Нават спэцыфіка сакральнай архітэктуры стала козырам у імперскіх гульнях.

Неўзабаве перад расейцамі паўстала задача вынішчэньня ўрбаністычнага асяродзьдзя як апірышча выключных правоў, поліканфэсійнасьці й пэўнай талеранцыі, незалежнасьці ад пэрсаніфікаванае манархіі. Першым этапам гэтага вынішчэньня напрыканцы XVII стагодзьдзя сталі: канфіскацыя маёмасьці землеўладальнікаў-апазыцыянэраў і раздача яе імператарскім фаварытам; перапляніроўка старажытных местаў і мястэчак паводле тыповых для ўсёй імперыі праектаў; паступовае абмежаваньне заходнехрысьціянскіх абрадаў; выцісканьне іншаверцаў за межы гарадзкіх цэнтраў.

Дзеся рэалізацыі апошняй задачы быў зроблены цэлы заканадаўчы залп: каталіцкаму сьвятарству забаранялася пашыраць сваю веру ў новай дзяржаве і абвяшчаць папскія булы без дазволу царскага ўраду, каталіцкія законы вылучаліся

з-пад юрысдыкцыі генэралаў, якія знаходзіліся па-за межамі Расеі, і г. д. У 1795 годзе была праведзеная сэкулярызацыя лішніх (?) базылянскіх манастыроў на карысьць Расейскае Праваслаўнае Царквы, а іхнія фондушы накіраваныя на арганізацыю епархіяльных сэмінарыяў у Беларусі. «Лішнімі» апынуліся базылянскія манастыры ў Віцебску, Менску, Амсьціславе і інш., менавіта буйнейшыя і найбольш заможныя цэнтры грэка-каталіцызму.

З 1778 году пачалася рэалізацыя праектаў перабудовы беларускіх усходніх гарадоў, менавіта тых, якія трапілі ў Расею па выніках першага падзелу. Гэта значыць, што праекты былі гуртам складзеныя менавіта для акупаванае тэрыторыі. У ад розьненне ад тыпавых пецярбурскіх праектаў для Расеі, у Беларусі цалкам ігнараваліся традыцыі ўрбанізму і маёмасныя правы тутэйшых уласьнікаў (у т. л. і рэлігійных грамадаў). Так пачынаўся ўрбіцыд – мэтанакіраванае й плянавае вынішчэньне асяродкаў ранейшае цывілізацыі.

Новыя адміністрацыйныя падзелы, якія пры Паўлу I дасягнулі мяжы валонтарызму, непазнавальна зьмянілі ўрбаністычную сытуацыю.

Праўда, за Паўлам I становішча каталікоў і ўніятаў было стабілізавалася. Цар, занепакоены рэвалюцыяй у Францыі, бачыў у Каталіцкай Царкве свайго саюзьніка. Невыпадкова. Зусім маладым ён быў у Рыме і нават вёў гутаркі з папам Піем VI на тэмы вуніі. Сам ён як магістар Мальтыйскага ордэну моцна спрыяў езуітам, піярам ды інш. У 1800 годзе полацкі навіцыят атрымаў правы закладаць духоўныя асяродкі там, дзе было каталіцкае насельніцтва. Ордэны былі пазбаўленыя залежнасьці ад мясцовых касьцельных уладаў. У рукі езуітаў, піяраў, базылянаў пакрысе трапіла і школьная справа. Але ж самы эўрапейскі манарх Расеі кепска скончыў сваё жыцьцё.

Тым часам «махавік», які быў запушчаны менавіта пры Кацярыне II, не спыняўся. Паводле старых праектаў пачалася рэканструкцыя населеных пунктаў ужо ў межах другога па-

дзелу. Складзеныя ў Пецярбурзе, многія праекты ня ўлічвалі рэалію рэльефу ды натуральных патрэбаў гарадоў і мястэчак. Зрываліся старыя замчышчы, валы, горы. Зьнішчэньне запусьцелых ратушаў, у якіх не было больш патрэбы, палацаў і замкаў, гаспадары якіх раз'ехаліся, старасьвецкіх бажніцаў, якія ўжо немаведама каму належалі, – такім было звычайнае тло беларускіх гарадоў.

Для іх перабудовы вельмі надаўся клясыцызм. Яго ўнівэрсальнасьць дазваляла нівэляваць любыя адрозьненні дойлідства тубыльцаў ад архітэктуры іншых куткоў імперыі. Для выкананьня гэтай задачы на мяжы XVIII–XIX стагодзьдзяў у Беларусь накіравалі лепшых дойлідаў Расеі: Уладзімер Стасаў, Мікалай Львоў, Аўраам Мельнікаў, Дж. Кларк... Дзякуючы іх таленту ў XIX стагодзьдзі гарады Беларусі былі ўжо набліжаныя ў сваім духу да Расеі.

Ад пачатку XIX стагодзьдзя пачынаецца ўжо зусім іншы разьдзел у беларускім гарадабудаўніцтве. Ён адзначаны буйным экспэрымэнтам па поўным «зразаньні» тутэйшасьці ў Бабруйску. На працягу 1807–1812 гадоў старажытны горад з рэнэсанснымі і барочнымі ансамблямі, старой фараі Пятра й Паўла, езуіцкім кляштарам, зь некалькімі старасьвецкімі цэрквамі быў ператвораны ў друз. Акупацыйныя ўлады не спыніліся перад вялізнымі па тым часе людзкімі і фінансавымі затратамі... Замест гораду ў 1810–1812 гадах паўстала крэпасць паводле праекту генэрала К. Апермана. Крэпасць расла й пашыралася пасля вайны 1812 году. На яе будаўніцтве працавалі тысячы прыгонных сялянаў і жаўнераў. З самых далёкіх куткоў Расеі звозіліся розныя будаўнічыя матэрыялы. У 1827 годзе паводле праекту А. Штаўберта на месцы фарнага касьцёлу быў пастаўлены сабор Аляксандра Неўскага, які стаў кампазыцыйным ядром вялікай вайскавай машыны...

Цікава, што адчувалі тубыльцы, калі сваімі рукамі нішчылі плён працы некалькіх пакаленьняў сваіх продкаў пад камандаю расейскіх афіцэраў зь нямецкімі прозьвішчамі?

Ад пачатку XIX стагоддзя ўсе найважнейшыя ў кампазыцыйных гарадоў манументальныя бажніцы былі ў руках дзяржаўнай Праваслаўнай Царквы. Іх масавая перабудова вялася на казённыя клясыцыстычны манер, што часам да непазнавальнасці мяняла аблічча колішніх барочных і ракальных касцёлаў і цэркваў. Пад такую радыкальную перабудову падпаў сабор базыльянскага кляштару ў Віцебску (ад 1799 году – Усьпенскі сабор), пасля якога ўжо цяжка было ўгледзець у ім сакавітую першааснову барока маэстра Язэпа Фантана III¹. Названы Усьпенскім, галоўны сабор Жыровіцкага кляштару быў перабудаваны ў 1828 годзе, былі разабраныя магутныя барочныя вежы, заменены купал і ўведзены саворы дарычны ордэр, у выніку чаго бажніца непапраўна згубіла сваю мастацкую адметнасць. У такой манеры ішла рэканструкцыя і колішніх езуіцкіх сабораў сьв. Ксавер'я ў Віцебску, сьв. Стэфана ў Полацку, Панны Марыі ў Пінску, нават Фары Вітаўта ў Горадні ды шмат іншых. Ляпідарны клясыцызм дазволіў мінімальнымі сродкамі сьцерці драматычны дынамізм барокавых урбаністычных комплексаў.

Але не дашчэнт. Часьцяком клясыцыстычныя налёпкі выглядалі зусім недарэчы, утвараючы месіва неспалучальных формаў. Да прыкладу, колішні касцёл Панны Марыі ў Пінску, які ўжо ад вуніятаў перайшоў да Расейскае Праваслаўнае Царквы, у 1800 годзе атрымаў клясыцыстычны галоўны фасад, якім замуравалі папярэдні, ракальны. Але глыбокая раскрапоўка, велізарная непадзеленая плошча шчыта і франтонаў пры вельмі плястычных, рытмічна падзеленых вежах стварылі зусім алягічны вобраз. Больш адпаведным апынуўся клясыцыстыч-

¹ Фантана (Fontana) Язэп III (1700 (?) – пасля 1755) – італьянскі архітэктар, прадстаўнік барока. Працаваў пераважна ў Горадні і Вільні. Пабудаваў царкву Раства Багародзіцы ў кляштары базыльянак і палац Сапегаў у Горадні, аўтар праекту Сталовіцкага касцёлу Яна Хрысьціцеля.

ны ўбор да гарадзенскае Фары Вітаўта, якая па грунтоўнай рэпарацыі ў 1804–1807 гадох была высвячаная на царкву сьв. Сафіі. Тут фасады касьцёлу амаль што цалкам захавалі сваю аўтэнтчнасьць. Буйнейшая гатычная базыліка Беларусі не магла перарабіцца часткова, таму збольшага ацалела да пазьнейшых расейскіх перабудоваў канца XIX стагодзьдзя, калі яе выгляд быў зьнявечаны радыкальна...

У выніку горадабудаўнічай дзейнасьці расейцаў у першай трэці XIX ст. большыня беларускіх урбаністычных цэнтраў (у першую чаргу на ўсходзе) набыла іншую структуру (былі выпрастаныя й пашыраныя вуліцы, пераплянаваныя на рэгулярнай аснове кварталы) і іншае мастацкае аблічча (цэлыя казённыя кварталы, адміністрацыйныя ансамблі і большыня бажніцаў набылі рысы імперскага клясыцызму).

Але маштабны замах на горад у Бабруйску стаўся знакам куды большых неразвязаных супярэчнасьцяў. Апроч ліквідацыі ўніяцтва, выкараненьня «пальшчызны» і сэгрэгацыі жыдоўства, расейцы наагул вынішчалі ўсе праявы эўрапейскасьці ў краі. Паўстаньне 1831 году развязала рукі й імператару Мікалаю I, праваслаўнаму клеру і наагул усяму хаўбусу акупантаў. Пасьля карных мілітарных акцыяў быў ліквідаваны Віленскі ўнівэрсытэт, дзе рыхтаваліся ўласныя краёвыя сілы архітэктараў і мастакоў. Скасаваньне вуніі, спыненьне дзеяньня Статуту, выгнаньне з краю каталіцкіх законьнікаў і захоп касьцельнае маёмасьці азначалі канчатковы злом усіх інстытуцыяў, якія былі ў стане захоўваць даакупацыйную сыстэму каштоўнасьцяў.

Буйнейшая апэрацыя расейскага ўрбіцыду ў мікалаеўскі час – гэта зьнішчэньне старога Берасьця дзеля пабудовы гіганцкай крэпасьці, якая паводле задумы стваральнікаў павінна была абараніць Расею ад Эўропы. Стварыць тут фартэцыю прапанаваў яшчэ ў 1797 годзе інжынэр Дэлаван. Але прыгадалі пра гэтую ідэю пры Мікалаі I. У 1830-м праект быў складзены тым жа генэралам Аперманам, а таксама Малецкім і Фельдманам.

Працы па разбурэнні доўжыліся тры гады, з 1833-га па 1836-ты, толькі пасля прыступілі да будаўніцтва.

Адным ударам грамілася старэйшае магдэбурскае места, дзе ў Мікалаеўскім саборы была падпісаная шматпакутная вунія, дзе дзеля паўтузіна каталіцкіх кляштараў з касцёламі выключна дасканалай архітэктуры, дзе была старэйшая ў краі сынагога. Нішчылася спрадвечнае апірышча кніжнай культуры, асветы і духоўнасці. Акупанты гэта добра сабе ўяўлялі. Гэтая апэрацыя ня мае аналягаў паводле свайго маштабу ў гісторыі новага часу.

Па выгнанні каталіцкіх законаў у спусьцелых кляштарых у 1830-я гады размяшчаліся турмы (бэрнардынак у Менску), вайсковыя кашары (бэнэдыктынак у Нясвіжы), казармы (езуітаў у Горадні, бэрнардынаў у Менску), склады (дамініканаў у Менску) і г. д. Зазвычай на высокіх франтонах і вежах касцёлаў уладкоўвалі каланчы (дамініканаў у Слоніме і Менску, бэрнардынаў у Нясвіжы і г. д.). З 1850-х гадоў была праведзеная кампанія па знішчэнні альбо пераабсталяванні пад гандаль старых ратушаў (пераважна ўжо на захадзе Беларусі). У 1851 годзе рашэнне пра знос менскай ратушы прыняў сам імператар Мікалай I.

Няслушна было б лічыць, што вынішчэнне традыцыйнага ўрбаністычнага асяроддзя, прадуманае і мэтанакіраванае, не сустракала супраціву з боку беларускай грамадзкасці. Менская ратуша ўсё ж прастаяла да 1857 году, празь нежаданьне тубыльцаў яе кранаць... Супрацьстаялі хто чым мог. Ваяры браліся за зброю, мастакі безупынна фіксавалі дарагі ўспамін пра старасьвеччыну, публіцысты не забывалі адцеміць прыкметы зьдзічэння. Міхал Леапольд фон Даманскі Гаўсман, родам з Брагіншчыны, сакратар Менскага дваранскага дэпутацкага сходу, пісаў: «...одному из распорядителей пришла блажь срыть ратушное здание, потому что своим существованием напоминало жителям об обычаях минувшего времени, о магдебургском праве, Литовском статуте и о прочем. Другому же понадо-

билось приказать срубить вековые тополя, потому что они будут мешать войску свободно маршировать и упражняться по бульвару, и вдруг не стало ни ратуши, ни тополей...» Сыракомля заўважаў яшчэ ляканічней: «Касьцёл бэнэдыктынак... імпануе сваёй старажытнасьцю сярод пераважна сучаснай забудовы Менску, дзе як бы наўмысна сыціраліся рысы мінулага». Гэта было напісана ўжо ў 1854 годзе.

Надзіва трывалыя былі нэрвы ў літаратараў-патрыётаў. У той час на панадворках колішніх вуніяцкіх цэркваў палалі вогнішчы з старых кніг, старасьвецкага царкоўнага ўбраньня. Справа ня толькі ў тым, што бажніцы траплялі з адных рук у другія. Акупанты, па сутнасьці, разбуралі іх. Поўнаму зьнішчэньню падлягала разнастайная плястыка (яна адсутнічае ў праваслаўных цэрквах), выбіваліся бакавыя аўтары, нават падлогі (!) перакладаліся ў адпаведнасьці з праваслаўным канонам. Тое ж тычылася і рыма-каталіцкіх касьцёлаў. Колькасьць знішчаных рухомых здабыткаў мастацтва наагул не падлягае ніякім ацэнкам. Такія знішчэньні фіксаваліся толькі зрэдку. Так было, да прыкладу, з абразом Сальватара Розы «Пабіцьцё каменнем першапакутніка сьв. Стэфана» з полацкага касьцёлу сьв. Стэфана падчас яго пераробкі на царкву.

Да паўстаньня 1863 году беларускі ўрбаністычны асяродак перастаў існаваць як беларускі, уласны. Тое ж паўстаньне ўжо выходзіла з засьценкаў, хутароў, фальваркаў. Па яго сканчэньні ўсталявалася ўжо новая, цалкам імпартаваная форма гарадзкае культуры. Сярод дойлідаў, інжынэраў ды мастакоў, сотні якіх працавалі ў краі, ужо фактычна не было тутэйшых.

Калі раней вочы амаль прызвычайліся да ўсталяваньня нягеглых турбаноў-купалоў на кожнай забранай бажніцы, як на Мікалаеўскім касьцёле ў Міры, дык зараз тубыльцы сталі сьведкамі перабудовы ўжо старажытных праваслаўных цэркваў у краі. Акупацыйныя ўлады імкнуліся зрабіць тутэйшае праваслаўе больш праваслаўным. Перабудоўваюцца Прачысьценскі сабор у Вільні (праект 1864 году), Барысаглеб-

ская царква ў Навагарадку (праект 1866 году), Петрапаўлаўская царква ў Менску (перабудова з 1870-га) ды шмат іншых. За мэту была поўная зьмена вонкавага выгляду, наданьне цэрквам руска-бізантыйскага выгляду. Што такое «расейскі» кшталт – самі расейцы сабе тады не ўяўлялі. У «Трудах І археологическаго съезда» за 1871 год слынны дасьледнік расейскае архітэктуры А. Увараў так пачынае свой артыкул: «Нашы архітэктурныя помнікі так мала падлягалі навуковай і грунтоўнай крытыцы, што не маглі дагэтуль дасягнуць простага свайго прызначэньня – крыніцаў для вызначэньня характару расейскае архітэктуры». Беларусь стала палігонам выпрабаваньня «характару» расейскае архітэктуры, пошукаў яе «крыніцаў». Інтуітыўны мэтад, кампіляцыя ледзь не з усіх усходніх стыляў прыводзілі да трывіяльнае безгустоўшчыны, тым больш дзікае, што здзяйснялася яна за кошт зьнішчэньня сапраўдных помнікаў. Новыя цэрквы, так званыя «мураўёўкі», клясыцыстычна-бізантыйскага выгляду, паводле тыпавых праектаў паўставалі цэлымі сэрыямі па ўсіх кутках краю, больш інтэнсіўна, чым дзе ў Расеі. Цікава, што імёны архітэктараў, якія мелі такую магчымасьць для экспэрымэнтаў, зусім малавядомыя, тыпавыя ж «мураўёўкі» наагул ананімныя.

Пасьля надышоў час ужо поўнага трыюмфу разбуральнікаў. Нарэшце пачалі эканоміць на перабудовах, проста ў шараговым парадку дабівалі тое, што было недаспадобы. Да прыкладу, у чэрвені 1888 году «віцебскаму мешчаніну Нямёнаву прададзена на знос Барысаглебаўская царква за 175 р., з тым, каб ён пасья зносу царквы сабраў сьмецьце і засыпаў яму». Вобраз Віцебскай царквы сьв. Барыса і Глеба, адной з самых старажытных бажніцаў Беларусі, дайшоў да нас толькі паводле дзьвюх акварэляў. Спецыяльная камісія па аглядзе Мікалаеўскай царквы ў Магілёве дала «кампэтэнтнае» заключэньне ў акце 1901 году: «...сьцены прасьвечваюць цёмнымі плямамі контураў былога сьцяннага росьпісу... царкву ўнутры неабходна саскрабсьці... перафарбаваць... у розныя таны...» Сьценапіс

XVII–XVIII стагодзьдзяў у Мікалаеўскай царкве ўсё ж цудам ацалеў і сёння ёсць адным зь нешматлікіх неацэнных здабыткаў беларускага барока.

На мяжы XIX–XX стагодзьдзяў былі расстаўленыя апошнія кропкі дасавецкага расейскага ўрбіцыду – гіганцкія саборы ў цэнтрах губэрнскіх і буінейшых павятовых, у клясычным нэарускім стылі (Горадня, Барысаў, Менск і інш.), супраць празьмернай амбіцыйнасьці і фармальнага рэтрспэктывізму ўжо змагалася культурная грамадзкасьць у самой Расеі. Іх мінімальная мастацкая якасьць была прадметам агульнага ганьбаваньня. М. Шчакаціхін заўважаў пра адзін з такіх «ману-мэнтаў» – сабор Пятра і Паўла ў Менску: «самае нязграбнае збудаваньне ў горадзе». А колісь гэтую бажніцу – царкву Сьв. Духа манастыра базылянаў – падарожнікі ўважалі за адзін з найлепшых помнікаў Беларусі. Стольнік П. Талстой, едучы як дыплямат у 1697 годзе празь Менск, адзначаў, што такіх бажніцаў «мало в Польше обретається в каменном строении».

«Не люблю я места, па-расейску горад», – з прыкрасьцю гукнуў паэт, які азваўся беларусам...